

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF THE CHILDREN – REFUGEES FROM THE ZONE OF ARMED CONFLICT IN THE SOUTH-EAST OF UKRAINE

Stepanova E.I., Bazyka D.A., Polka N.S., Poznysh V.A.,
Kolpakov I.E., Vdovenko V.Yu.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІТЕЙ, ПЕРЕМІЩЕНИХ ІЗ ЗОНИ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА ПІВДЕННОМУ СХОДІ УКРАЇНИ

П

¹СТЕПАНОВА Є.І.,
¹БАЗИКА Д.А.,
²ПОЛЬКА Н.С.,
¹ПОЗНИШ В.А.,
¹КОЛПАКОВ І.Є.,
¹ВДОВЕНКО В.Ю.

¹ДУ «Національний науковий центр радіаційної медицини Національної академії медичних наук України», м. Київ

²ДУ «Інститут громадського здоров'я ім. О.М. Марзеева Національної академії медичних наук України», м. Київ

Ключові слова: збройний конфлікт, діти, психологічний стан.

П'ять років тому почалося масове вимушене переселення мешканців Донецької і Луганської областей із небезпечної для життя зони військового конфлікту. Втрата житла, роботи, майна, хороших умов для життя, близького оточення лягла важким тягарем на плечі цих людей. Це вже друге після Чорнобильської катастрофи масове переселення громадян України. У світовому співтоваристві спостерігаються також негативні тенденції, пов'язані зі збільшенням кількості переселенців і біженців. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, у доповіді «Глобальні тенденції» констатується, що серед країн світу на 1 січня 2017 року Україна посідала 8 місце після Сирії,

Колумбії, Ірану, Судану, Ємену, Нігерії та Південного Судану за кількістю внутрішньо переміщених осіб [1-5]. Роки тяжких випробувань і для людей, і для країни змінили багато що. Економічна ситуація погіршилася, системна криза посилилася, бідність і соціальна нерівність зросли, очікування швидкого закінчення конфлікту не справдилося, кількість вимушених переселенців залишилася на рівні, наближеному до 2 млн. людей [6-9].

У Дитячому фонді ООН зауважили, що майже 400 тисяч дітей України потребують гуманітарної допомоги у зв'язку з бойовими діями, що тривають, з постійним погіршенням умов проживання у зоні збройного конфлікту,

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДЕТЕЙ – ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ ИЗ ЗОНЫ ВООРУЖЕННОГО КОНФЛИКТА НА ЮГО-ВОСТОКЕ УКРАИНЫ

¹Степанова Е.И., ¹Базыка Д.А.,
²Полька Н.С., ¹Позныш В.А.,
¹Колпаков И.Е., ¹Вдовенко В.Ю.

¹ГУ «Национальный научный центр радиационной медицины Национальной академии медицинских наук Украины», г. Киев

²ГУ «Институт общественного здоровья им. А.Н. Марзеева Национальной академии медицинских наук Украины», г. Киев

Цель работы: оценить психоэмоциональное состояние и определить типологические черты личности детей – вынужденных переселенцев из зоны вооруженного конфликта на юго-востоке Украины.

Методы и объем исследований. Проведено психологическое тестирование 179 детей – вынужденных переселенцев из зоны вооруженного конфликта на юго-востоке Украины. Возраст детей – от 10 до 17 лет (92 мальчика и 87 девочек). Для оценки психоэмоциональной сферы ребенка была использована провокационная методика – тест «несуществующее животное». Оценка теста проводилась по общепринятым в психологии критериям.

Результаты. Оценка психоэмоциональной сферы детей выявила наличие у подавляющего большинства из них состояний тревожности,

агрессивности и истощения. На основании преобладания высокого уровня признаков того или иного симптомокомплекса или их сочетания сформировано 5 групп наблюдения и определены типологические черты личности детей – вынужденных переселенцев из зоны боевых действий. Наиболее многочисленной была группа детей с преобладанием признаков высокого уровня тревожности (43,01%). Второе место по численности заняла группа детей, в которой отмечалось сочетание высоких показателей двух симптомокомплексов – тревожности и агрессивности (23,46%). III группу составили дети с преобладанием признаков симптомокомплекса агрессивности (16,2%). В IV группу (12,29%) вошли дети, сочетающие признаки истощения и тревожности. V группа (5,02%) характеризовалась низкими показателями по всем трем симптомокомплексам. Оценка гендерных особенностей психоэмоционального состояния детей, перемещенных из зоны боевых действий, показала, что девочки больше склонны к проявлениям тревожности, в то время как для мальчиков более характерны проявления агрессивности, которые могут сопровождаться высоким уровнем тревожности. Симптомокомплекс истощенности с одинаковой частотой встречался и у мальчиков, и у девочек.

Ключевые слова: вооруженный конфликт, дети, психологическое состояние.

© Степанова Є.І., Базика Д.А., Полька Н.С., Позниш В.А., Колпаков І.Є.,
Вдовенко В.Ю. СТАТТЯ, 2019.

втрацю сiм'ями джерел доходу, доступу до соціальної допомоги та охорони здоров'я [10].

Вплив травматичних подій поширюється не лише на безпосередніх жертв, а й набагато далі. Головними особливостями сучасних екстремальних подій, які склалися в Україні, є такі: через надзвичайні події потерпає безпрецедентно велика кількість громадян; події мають непрогнозований тривалий характер, а негативного інформаційно-психологічного впливу зазнає практично усе населення країни [7, 8].

Психотравматична ситуація, що склалася, зумовила зниження стресостійкості населення, зростання агресивності та конфліктності одних, пасивності та астенізації інших, виникнення комплексу приреченості, для якого характерний песимізм в оцінці своєї життєвої перспективи [9, 11].

Найбільш вразливим контингентом потерпілого через бойові дії населення є діти. Це впливає на їхню соціальну поведінку і загрожує соціальної інтеграції, як йдеться у звіті ЮНІСЕФ [12].

Світове суспільство має досвід подолання негативних наслідків терористичних атак, військових конфліктів та техногенних катастроф. Проте ця проблема завжди буде вельми актуальною, оскільки немає єдиного «рецепту» щодо її вирішення. Необхідно враховувати культурні, релігійні, соціальні, економічні особливості населення країни, де відбуваються надзвичайні події.

Таким чином, потрясіння, які переживає українське суспільство протягом останніх років, вкрай складна політико-економічна ситуація зумовлюють

необхідність досліджень психоемоційного стану дітей – вимушених переселенців із зони збройного конфлікту, розробки та впровадження програм психологічної допомоги як окремим дітям, так і соціальним групам.

Мета дослідження: дослідити психоемоційний стан та визначити типологічні риси особистості дітей – вимушених переселенців з зони збройного конфлікту на південному сході України.

Методи та обсяг досліджень. Для виконання даної роботи проведено психологічне тестування 179 дітей – вимушених переселенців із південного сходу України. Вік дітей – від 10 до 17 років, серед них було 92 особи чоловічої статі та 87 – жіночої. Як основний інструмент для оцінки психоемоційної сфери дитини використано тест «неіснуюча тварина», який належить до невербальних методик, що відповідає віковим особливостям пацієнтів, адже малюнок не викликає реакції страху, дає широкі можливості для самовираження і дозволяє отримати якісний матеріал для інтерпретації. Його діагностична цінність визначається тим, що інструкція «Вигадай та намалюй неіснуючу тварину та назви її» зазвичай не викликає недовіри, тенденції до симуляції або дисиміляції. Ще однією перевагою даного методу є те, що він виконує водночас діагностичну і терапевтичну функції.

Оцінка тесту здійснювалася згідно з загальноприйнятими у психології критеріями [13, 14].

Малюнок «неіснуюча тварина» аналізувався відповідно до трьох симптоматичних комплексів – тривожності, агресивності та нервово-психічної виснаженості й оцінювався шляхом нарахування балів.

Підрахунок здійснювався за принципом наявності ознаки «1» чи її відсутності «0». Деякі симптоми (неакуратність малюнка, наявність у тварини «захисних пристосувань») оцінювалися за системою «2», тобто «відсутність – наявність» – «надмірність» ознаки. Кількісний аналіз доповнювався якісним.

Залежно від виразності проявів виділено три типи цих станів: низький – сума менше 2 балів; середній – від 2 до 4 балів, високий – 4 бали і вище.

Результати дослідження та їх обговорення. Результати психологічного тестування дітей, переміщених із зони бойових дій, за допомогою методики «неіснуюча тварина» показали, що прояви тривожності реєструвалися в усіх обстежених (100%). При цьому високий рівень тривожності було відзначено у 132 дітей (73,74%), середній рівень – у 38 (21,23%), низький – у 9 (5,03%).

Ознаки симптоматичного комплексу агресивності встановлено у 171 дитини (95,53%). З них високий рівень агресивності відзначено у 73 дітей (42,69%), середній – у 89 (52,05%), низький – у 9 (5,26%).

Ознаки симптоматичного комплексу виснаженості відзначено у 142 (79,32%) дітей. Його високий рівень відзначено у 23 (16,20%), середній – у 89 (77,47%), низький – у 9 (6,34%) дітей.

Відповідно до превалювання високого рівня проявів одного чи кількох симптоматичних комплексів усіх дітей було поділено на групи:

I група – діти з високим рівнем проявів симптоматичного комплексу тривожності;

II група – діти, в яких відзначалося поєднання ознак, характерних для високого рівня тривожності та агресивності;

III група – діти, в яких домінуючим був високий рівень агресивності;

IV група – діти з превалюванням високого рівня виснаженості у поєднанні з високим рівнем тривожності;

V група – діти з низькими показниками усіх симптоматичних комплексів.

Розподіл дітей на групи представлено на рисунку 1, з якого видно, що найчисленнішою була I група з превалюванням симптоматичного комплексу тривожності, до якої увійшло 77 дітей, що склало 43,01% від загальної вибірки: 30 хлопців (16,75%) та 47 дівчат (26,25%).

Ознаками даного симптоматичного комплексу є маленьке зобра-

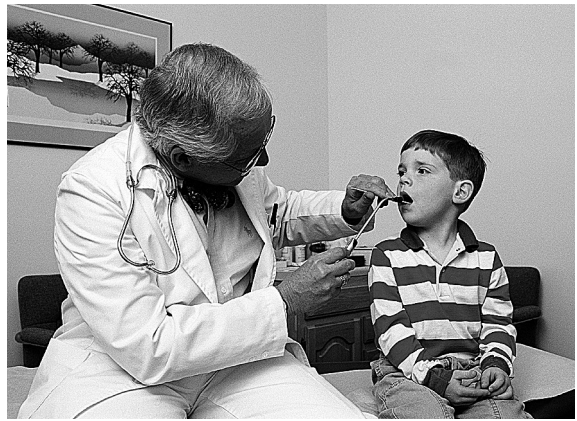
ження або обмеження простору у малюнку, наявність виправлень та стирань, надлишкова інформація у малюнку, сильне натискання або переривчаста лінія. Показниками тривожності також є наявність у тварини захисних пристосувань, кількох голів, промальованої райдужки ока, «оригінальних» засобів захисту та харчування, втеча при нападі, усамітнений, нічний спосіб життя.

II група, в якій поєднувалися високі показники двох симптомкомплексів – тривожності та агресивності, посіла друге місце за кількістю дітей. До неї увійшло 42 дитини, що склало 23,46% від загальної вибірки: 26 хлопців (14,52%) та 16 дівчат (8,93%).

Для малюнків дітей даної групи характерними були ознаки тривожності та агресивності, а саме: сильне натискання, переривчаста або навпаки, упевнена лінія з сильним притиском; наявність надлишкових елементів у малюнку; маленький чи занадто велике зображення; наявність захисних пристосувань та (або) збрарядь нападу; загрозливий чи пригнічений вигляд тварини; хижий, самотній, нічний спосіб життя; використання оригінальних чи агресивних прийомів при нападі або ж втеча тощо.

До III групи, де превалюючим симптомкомплексом був високий ризик агресивності, увійшло 29 дітей, що становить 16,2% від усіх обстежених. Серед них було 20 хлопців (11,17%) та 9 дівчат (5,02%).

Цей симптомкомплекс проявлявся у неохайності малюнка, верхньому його розміщенні, крупному зображенні, великій кількості гострих кутів та сильній, упевненій лінії. Ознаками даного симптомкомплексу також є загрозлива поза та вираз морди тварини, голова звернена праворуч, анфас, піднятий вгору пишний хвіст, наявність збрарядь нападу (зубів, пазурів, рогів). На агресивні тенденції також вказує зображення нічної тварини, хижак, ватажка або одинака, що при нападі б'ється насмерть, викори-

ПІГІЄНА ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

стовує збраряддя нападу (хобот, зуби, пазурі, роги) та усіх вбиває.

Високий показник виснаженості, що превалював у IV групі, виявлено у 22 дітей, тобто у 12,29% від загальної вибірки. У даній групі була однакова кількість дітей обох статей – 11 (6,14%) хлопців та 11 (6,14%) дівчат.

Для симптомкомплексу виснаженості характерною була наявність таких ознак: банальність зображення, незавершеність малюнка, його маленький розмір та розміщення у нижній частині аркуша, бідність деталей, слабе натискання або його ослаблення до кінця лінії, погане з'єднання деталей, відсутність назви.

На виснаження вказують відкритий беззубий рот тварини, заплющені очі, наявність сліз, опущений тонкий хвіст, повернена ліворуч, опущена голова, підпорядкованість тварини, що ховається при нападі.

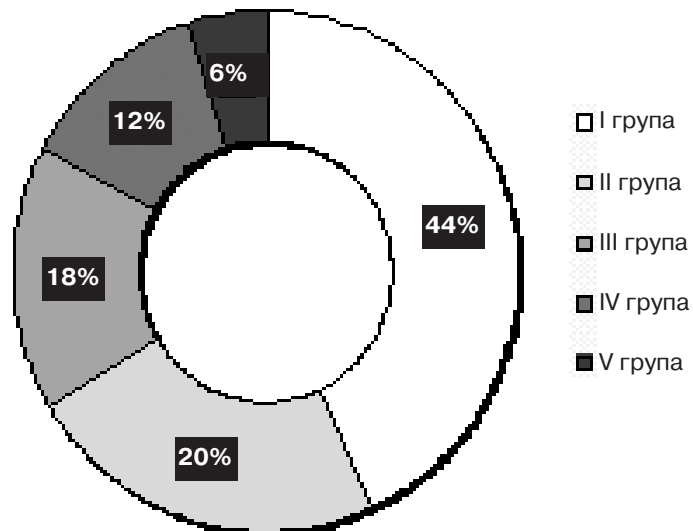
У 9 дітей (5,02%), що увійшли до V групи, показники усіх трьох симптомкомплексів можна вважати за неістотні, тобто такі, що склали менше 2 балів за кожним з симптомкомплексів. У цій групі кількість дітей обох статей була приблизно однаковою (5 хлопців та 4 дівчинки).

Гендерний розподіл дітей у групах спостереження продемонстровано на рисунку 2.

З рисунка 2 видно, що у I групі з домінуючим симптомкомплексом тривожності кількісно переважали дівчата (їх було на 22,07% більше, ніж хлопців). Натомість у II групі дітей з превалюванням поєднаних ознак симптомкомплексів тривожності та агресивності більшість становили хлопці (на 23,81% більше, ніж дівчат). У III групі з домінуючим симптомкомплексом агресивності кількість хлопців відрізнялася ще суттєвіше (на 37,93% більше). У IV групі кількість дітей обох статей розпо-

Рисунок 1

Розподіл дітей груп спостереження за превалюванням певних симптомкомплексів

ділилася порівню. Практично однаковою вона була і у V групі.

Таким чином, можна констатувати, що дівчата значно більше схильні до проявів тривожності, натомість для хлопців більш характерні прояви агресивності, які часом супроводжуються високим рівнем тривожності, а от симптомокомплекс виснаженості з однаковою частотою визначався і у хлопців, і у дівчат.

Згідно з результатами кількісного аналізу малюнків та даними їх обговорення з обстеженими визначено типологічний профіль особистості дітей у кожній з виділених груп.

У дітей I групи з переважанням високого рівня тривожності типологічний профіль особистості характеризувався стійкою схильністю до сприйняття багатьох життєвих ситуацій, а також оточення як загрозливих, песимістичною оцінкою власної життєвої перспективи, постійним високим рівнем емоційної напруги, почуттям безпорадності та беззахисності, самотності, недовіри та постійної пильності. Діти цієї групи відрізняли-

ся низькою самооцінкою, невпевненістю у собі та необхідністю постійного визнання оточенням з одночасним бажанням ізоляції.

Типологічний профіль особистості дітей II групи, в яких поєднувалися високі показники двох симптомокомплексів – тривожності та агресивності, характеризувався замкненням у собі. Діти цієї групи неохоче йшли на контакт з дорослим, насторожено ставилися до запропонованого завдання, демонстрували стійку схильність до недовіри, а також опозиційну манеру у поведінці. Вони часто скаржилися на нерозуміння з боку оточення, відсутність друзів та почуття ізоляваності. Багато дітей також говорили про почуття провини, що є проявом аутоагресії.

Типологічний профіль особистості дітей III групи, де превалюючим симптомокомплексом була агресивність, характеризувався схильністю до вирішення проблем за допомогою фізичної сили, опозиційною манерою поведінки, а також проявами запальності, грубості, заздрості та ненависті до оточення, постійною готовністю до виявлення негативних почуттів у вербальній формі та у формі фізичного насилля. Під час обговорення змісту малюнка діти часто скаржилися на вороже ставлення оточення, почуття відчуження та ізоляваності і пояснювали свої агресивні дії необхідністю захисту.

Типологічний профіль особистості дітей IV групи з високим рівнем симптомокомплексу виснаження характеризу-

вався апатією, пасивністю, інертністю, поганою здатністю зосереджуватися, розладами концентрації, пам'яті та уваги, зниженням здатності до навчання, а також постійною втомою та дратівливістю, що вказувало на високий рівень фрустрації та невротизації дітей цієї групи.

У дітей V групи з неістотними показниками усіх трьох симптомокомплексів типологічний профіль особистості характеризувався адекватним сприйняттям реальності, високою адаптивністю, оптимістичною оцінкою життєвих обставин та оточення, адекватною самооцінкою та високими комунікативними навичками.

Висновки

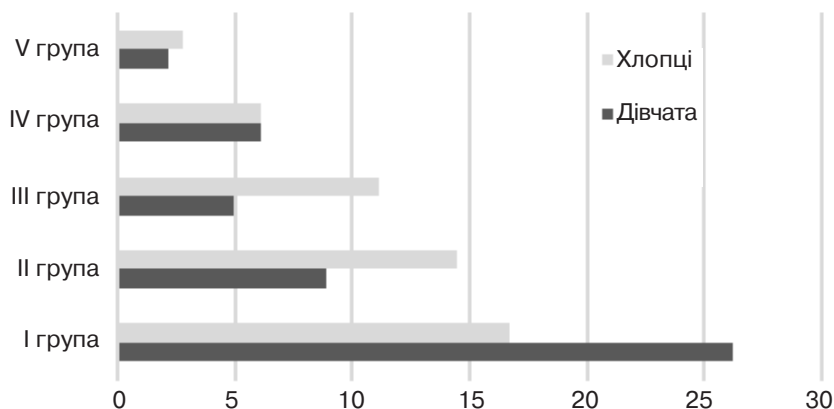
1. Оцінка психоемоційної сфери дітей, переміщених із зони бойових дій, за тестом «неіснуюча тварина» виявила наявність у переважній більшості з них станів тривожності (100%), агресивності (94,39%) та виснаження (79,32%). Відповідно до превалювання тих чи інших симптомокомплексів або їх поєднання визначено типологічні риси особистості дітей, переміщених із зони бойових дій, та сформовано 5 груп спостереження.

2. Найчисельнішою була I група з превалюванням ознак симптомокомплексу тривожності (43,01% від загальної вибірки). Діти даної групи демонстрували стійку схильність до сприйняття багатьох життєвих ситуацій, а також оточення як загрозливих, песимістичну оцінку власної життєвої перспективи, скаржилися на постійний високий рівень емоційної напруги.

3. Друге місце за чисельністю посіла II група, в якій відзначалося поєднання високих показників двох симптомокомплексів – тривожності та агресивності (23,46% від загальної вибірки). Діти, які увійшли до даної групи, скаржилися на постійний високий рівень емоційної напруги та демонстрували стійку схильність до сприйняття оточення з недовірою. Багато дітей також говорили про почуття провини, що є проявом аутоагресії.

Рисунок 2

Гендерний розподіл дітей у групах спостереження

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF THE CHILDREN – REFUGEES FROM THE ZONE OF ARMED CONFLICT IN THE SOUTH-EAST OF UKRAINE

¹Stepanova E.I., ¹Bazyka D.A., ²Polka N.S., ¹Poznysh V.A., ¹Kolpakov I.E., ¹Vdovenko V.Yu.

¹State Institution «National Research Center for Radiation Medicine, National Academy of Medical Sciences of Ukraine», Kyiv

²State Institution «O.M. Marzieiev Institute for Public Health, National Academy of Medical Sciences of Ukraine», Kyiv

Objective: We assessed the psychoemotional state and determined the typological personality traits of the children – the forced migrants from the zone of armed conflict in the south-east of Ukraine.

Methods and scope of research: Psychological testing of 179 children – forced migrants from the zone of armed conflict in the south-east of Ukraine, was carried out. The age of the children ranged from 10 to 17 years old, 92 boys and 87 girls were among them. As a basic tool for the assessment of the psychoemotional sphere of the child, we used the provocative method of «non-existent animal» test. The test was evaluated according to generally accepted criteria in psychology.

Results: The assessment of the psychoemotional sphere of children – forced migrants from the combat zone, with the help of the test «non-existent

animal» revealed the presence of anxiety, aggressiveness, and exhaustion in the overwhelming majority of them. Based on the prevalence of a high level of symptoms of the symptom complex or their combination, 5 observation groups were formed and typological personality traits of children were determined. The group of the children with a pre-dominance of the high level of anxiety signs (43.01%) was the most numerous. By number, the group of the children with a combination of high rates of two symptom complexes – anxiety and aggressiveness (23.46%) was at the second place. The third group consisted of children with a pre-dominance of the signs of aggressiveness (16.2%). Group four (12.29%) included the children with the combination of the signs of exhaustion and anxiety. Group five (5.02%) was characterized by the low rates for all three symptom complexes. An assessment of the gender characteristics of the psychoemotional state of the children showed that the girls were more prone to the manifestations of anxiety, while the boys were characterized by the manifestations of aggressiveness, which can be accompanied with a high level of anxiety. Exhaustion symptom complex was found with the same frequency both in boys and girls.

Keywords: armed conflict, children, psychological state.

4. III групу склали діти з преваляючим симптомокомплексом агресивності (16,2% від загальної вибірки), які часто скаржилися на вороже ставлення оточення, почуття відчуження та ізоляваності і пояснювали свої агресивні дії необхідністю захисту.

5. До IV групи (12,29% від загальної вибірки) увійшли діти з поєднанням ознак виснаження та тривожності. У дітей цієї групи відзначались апатія, пасивність, інертність, погана здатність зосереджуватися, розлади концентрації, пам'яті та уваги, зниження здатності до навчання, а також постійна втома та дратівливість, що вказує на високий рівень фрустрації та невротизації.

6. V група (5,02% від загальної вибірки) характеризувалася низькими показниками (менше 2 балів) усіх трьох симптомокомплексів, тобто їх можна було вважати неістотними. Для дітей цієї групи характерні оптимістична оцінка оточення та життєвих обставин, адекватна самооцінка та високі комунікативні навички.

7. Оцінка гендерних особливостей психоемоційного стану дітей, переміщених із зони бойових дій, показала, що дів-

чата значно більше схильні до проявів тривожності, натомість для хлопців більш характерні прояви агресивності, які часом супроводжуються високим рівнем тривожності, а от симптомокомплекс виснаженості з однаковою частотою визначається і у хлопців, і у дівчат.

ЛІТЕРАТУРА

1. Новиков О.Ф.

Трансформація проблем переселенцев Донбасса: от соціальної зашити к ресурсу розвитку. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 2 (48). С. 4-14.

2. Global Trends. Forced Displacement in 2017. URL : <https://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/5b27be547/unhcr-global-trends-2017.html>

3. Руководящие принципы по вопросу о перемещении лиц внутри страны. URL : http://www.un.org.ru/documents/decl_conv/conventions/internal_displacement_principles.shtml (доступ 07.11.18)

4. Резолюция, принятая Советом ООН по правам человека. 20/9 «Права человека внутреннеперемещенных лиц». Пункт 3 повестки дня «Поощрение и защита всех прав человека, гражданских, политических, экономических, социальных и культур-

ных прав, включая право на развитие». 2012.

5. Внутрішні переміщення осіб: повідомлення Міжвідомчого координаційного штабу з питань соціального забезпечення громадян України, які переміщуються із районів проведення АТО та тимчасово окупованих територій. 08.11.2016 р. URL : <https://cn.dsns.gov.ua/ua/Mizhvidomchiy-koordinaciy-niy-shtab.html> (доступ 07.11.18).

6. Україна. Оцінка відновлення та розбудови миру. Аналіз впливу кризи та потреб на східній Україні. Т. I: Зведений звіт / ООН, ЄС, Група Світового банку. 2015. 84 с. URL : http://www.un.org.ua/images/RPA_V1_Ukr.pdf (доступ 23.04.19).

7. Деякі питання Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньопереміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 р. № 376. URL : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/card-prd?docid=249142517> (доступ 07.11.18).

8. Про затвердження порядку створення, ведення та доступу до відомостей Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньопереміщених осіб:

Постанова Кабінету Міністрів України від 22.09.2016 р. № 646. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/646-2016-%D0%BF> (доступ 07.11.18).

9. Лица, перемещенные внутри страны, и международное гуманитарное право. Информационный бюллетень по правовым вопросам (Международный Комитет Красного Креста). 14.11.2017. URL : www.icrc.org/ru/document/lica-peremeshchennye-vnutri-strany-i-mezhdunarodnoe-gumanitarnoe-pravo

10. Number of Ukrainian children needing aid nearly doubles to 1 million over the past year – UNICEF Press Release. URL : <http://www.unicef.org/press-releases/number-ukrainian-children-needing-aid-nearly-doubles-1-million-over-past-year> (Accessed 23.04.19).

11. Новікова О.Ф., Амоша О.І., Антонюк В.П. та ін. Внутрішньопереміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія. Київ, 2016. 448 с.

12. UNICEF Ukraine. Bullying is an important problem for children in Ukraine. UNICEF launches campaign against bullying. URL : https://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_31252.

Accessed: 20.08.2018

13. Копытина А.И. Практикум по АРТ-терапии. СПб, 2006. 395 с.

14. Копытина А.И. Психодиагностика в АРТ-терапии. СПб, 2014. 228 с.

REFERENCES

1. Novikov O.F. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*. 2017 ; № 2 (48) : 4-14 (in Russian).

2. Global Trends. Forced Displacement in 2017. URL : <https://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/5b27be547/unhcr-global-trends-2017.html>

tics/unhcrstats/5b27be547/unhcr-global-trends-2017.html

3. Guiding Principles on Internal Displacement. URL : <https://www.unhcr.org/protection/idps/43ce1cff2/guiding-principles-internal-displacement.html> (Accessed 07.11.18)

4. Resolution of the Human Rights Council. 20/9 Human Rights of Internally Displaced Persons. Agenda item 3 – Promotion and Protection of All Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, Including the Right to Development. 2012.

5. Vnutrischni peremishchennia osib: povidomlennia Mizhvidomchoho koordynatsiinoho shtabu z pytan sotsialnoho zabezpechennia hromadian Ukrainy, yaki peremishchuiutsia z raioniv provedennia ATO ta tymchasovo okupovanykh terytorii (08.11.2016) [Internal Displacement of the Persons: Report of the Interagency Coordination Headquarters on the Social Security Issues for the Ukrainian Citizens Displaced from the ATO Areas and Temporarily Occupied Territories]. URL : <https://cn.dsns.gov.ua/ua/Mizhvidomchiy-koordinatsiyniy-shtab.html> (Accessed 07.11.18) (in Ukrainian).

6. World Bank. Recovery and Peace Building Assessment : Analysis of Crisis Impacts and Needs in Eastern Ukraine : Synthesis Report. Washington, D.C. : World Bank Group. 2015. URL : <http://documents.worldbank.org/curated/en/879011468188335375/Synthesis-report>

7. Deiaki pytannia Ministerstva z pytan tymchasovo okupovanykh terytorii ta vnutrishno peremishchennykh osib: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08.06.2016 р. № 376 [Some Issues of the Ministry for Temporarily Occupied Territories and Internally Displaced Persons: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, June 8, 2016 № 376]. URL : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249142517> (Accessed 07.11.18) (in Ukrainian).

8. Pro zatverdzhennia poriadku stvorennia, vedennia ta dos-tupu do vidomostei Yedynoi

informatsiinoi bazy danykh pro vnutrishnoperemishchennykh osib : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.09.2016 № 646 [On the Approval of the Procedure for the Creation, Maintenance, and Access to the Data of the Common Information Database on the Internally Displaced Persons: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, September 22, 2016 № 646]. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/646-2016-%D0%BF> (Accessed 07.11.2018) (in Ukrainian).

9. International Committee of the Red Cross. Internally Displaced Persons and International Humanitarian Law – Factsheet. 14 December 2017. URL : <https://www.icrc.org/en/document/internally-displaced-persons-and-international-humanitarian-law>

10. Number of Ukrainian Children Needing Aid Nearly Doubles to 1 Million over the Past Year – UNICEF Press Release. URL : <http://www.unicef.org/press-releases/number-ukrainian-children-needing-aid-nearly-doubles-1-million-over-past-year> (Accessed 23.04.19).

11. Novikova O.F., Amosha O.I., Antoniuk V.P. et al. Vnutrishno peremishchenni osoby: vid podolannia pereshkod do stratehii uspikhu : monohrafiia [Internally Displaced Persons: from the Overcoming of the Obstacles to the Strategy of Success: Monograph]. Kyiv; 2016 ; 448 p. (in Ukrainian).

12. UNICEF Ukraine. Bullying is an Important Problem for Children in Ukraine. UNICEF Launches Campaign against Bullying. URL : https://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_31252 (Accessed: 20.08.2018).

13. Kopytina A.I. Praktikum po ART-terapii [Workshop on Art Therapy]. Sankt-Petersburg ; 2006 : 395 p. (in Russian).

14. Kopytina A.I. Psikhodiagnostika v ART-terapii [Psychodiagnostics in Art Therapy]. Sankt-Petersburg ; 2014 : 228 p. (in Russian).

Надійшла до редакції 16.04.2019